TEKSTEN

Omzien naar Anna Blaman

79.605 Boeken van en over Anna Blaman.

De schrijfster Anna Blaman stierf in 1960, vijfenvijftig jaar oud. Tijdens haar leven publiceerde zij de romans Vrouw en Vriend (1941), Eenzaam Avontuur (1948) en Op leven en Dood (1954), en kort na haar dood verscheen de onvoltooid gebleven roman De Verliezers (1960). Daarnaast schreef zij tal van korte verhalen en novellen, later gebundeld als Verhalen. (1) In 1957 kreeg zij de P.C. Hooftprijs. Ook in de randgebieden van de literatuur was Anna Blaman altijd druk in de weer. Zij toont zich daar als een leuk, boeiend en aktief mens. Zij vertaalde en regisseerde niet alleen toneelstukken, zij voerde ook nog vele korrespondenties, zij gaf les en schreef stukjes voor de krant. In haar latere levensjaren hield zij veel lezingen. Die lezingen - zo zegt iedereen die ze wel eens gehoord heeft - waren een belevenis. Anna kon iedereen in de zaal het gevoel geven dat zij persoonlijk werd toegesproken, alsof de lezing speciaal voor haar was bedoeld. Anna Blaman had ook een soort magische aantrekkingskracht voor mensen met problemen en grote levensvragen: de deur werd platgelopen door types die van mens tot mens met haar wilden praten.
Zonder twijfel komt de tijd dat het literaire werk van Anna Blaman onvindbaar zal zijn geworden in onleesbare literatuurgeschiedenissen. Maar misschien laat iemand als Blaman wel meer na dan alleen haar werk. Zij is meer dan haar nu al sterk verouderde boeken. Zij laat ook een persoonlijkheid achter, een gedecideerde manier van leven, een paar staaltjes van autonoom gedrag die - zo verging het mij tenminste - een betekenis op zichzelf hebben. Blaman had geen last van de Vrouwenziekte (het bekende let-maar-niet-op-mij, het ikbedoel-het-toch-heus-goed, het neem-mij-toch-niet-kwalijk-als-ik-wat-fout-doe-syndroom). En vrouwen zonder Vrouwenziekte, dat zijn nu eenmaal onze geestelijke moeders, hoe on-moederlijk ze verder ook mogen lijken.

Zonder kompromissen

Ik zal een paar voorbeelden geven van Anna's trouw aan zichzelf. In het autobiografische verhaaltje *Mijn eigen zelf* (2) vertelt Anna hoe zij als provinciaals achttienjarig meisje werd uitgenodigd door haar mondaine tante Louise, die in Brussel woonde. Deze tante Louise wilde haar nichtje mee uitnemen en sjorde Anna (toen nog Jo) voor die gelegenheid in een kanten jurk met décolleté en zwikschoenen met hoge hakken. Wie wel eens jeugdfoto's van Anna Blaman heeft gezien, kan zich precies voorstellen hoe zij er toen uitgezien moet hebben. Anna voelt zich dan ook afschuwelijk, en beseft dat zij noch in dit milieu, noch in deze kleren wil thuishoren. In de pauze blijft zij op haar plaats zitten omdat zij niet als een opgedirkt tutje wil meedoen aan de society-komedie, en zij spreekt zichzelf toe dat zij van nu af aan, voor de rest van haar leven, zonder kompromissen zichzelf zal zijn. Wat het ook zou mogen kosten.
Het kostte wel wat. Blaman kreeg een flinke portie van het veertiger- en vijftiger-jaren-sexisme op haar dak. Zo vertelt de schrijver Alfred Kossmann in een interview over een incident met een zekere De Boer, met wie Blaman in het bestuur van de Rotterdamse Kring voor Auteurs zat: *"De Boer was een wat exuberante man, die graag de lachers op zijn hand had. Toen er weer eens een forum was zei hij op een gegeven ogenblik over de veroveringskracht van de huzaren: 'Daar bezwijkt iedere vrouw voor, zelfs Anna Blaman, nietwaar Anna?' Dat vond ze niet leuk. Ze heeft toen gezegd: 'Jan Willem de Boer gaat uit het bestuur van de Rotterdamse Kring van Auteurs of ik'."* Er werd natuurlijk des te harder om de "mop" gelachen omdat iedereen wist dat Anna Blaman lesbisch was. De onnozele Kossmann wijt het incident in dit interview van 1970 overigens nog steeds niet aan de lompheid van De Boer, maar aan de "lichtgeraaktheid" van Anna: *"Je moest toch wel met enige voorzichtigheid met haar omgaan."* (3)
Maar natuurlijk was sexisme in de veertiger en vijftiger jaren universeel en onbespreekbaar. Na de verschijning van Eenzaam Avontuur (1948), een roman over een gepassioneerde ongelukkige grote liefde, met op het tweede plan een lesbisch motief, grapte Wim Kan in zijn oudejaarsconference: "Anna, Anna, hoe weet je dat toch allemaal?" (4) Grote hilariteit. In Holland was het in 1948 volslagen ongerijmd dat een vrouw over hartstocht zou kunnen schrijven.

Homosexualiteit

De manier waarop Anna Blaman met homosexualiteit omging zegt ook wel wat over haar persoonlijkheid. In haar eigen leven beschouwde zij het als iets vanzelfsprekends. Zij wekt ook nergens de indruk dat zij zichzelf beschouwt als deel van het beklagenswaardige derde geslacht. Gezien de minderwaardigheidsgevoelens en de zelfhaat van zelfs de COC-ers (Ellen Warmond karakteriseert ze dodelijk als "tobberige mensen, die bij voorkeur in de hoek gingen zitten waar de klappen vallen") is dat uitzonderlijk.
Ook in haar boeken is homosexualiteit niet iets wat "aanvaard", geduld of verdedigd hoeft te worden. In bijna elk boek komt homosexualiteit wel op een of andere manier voor. In Vrouw en Vriend is Sara Obreen verliefd op een man die onbereikbaar voor haar is, omdat hij van een andere man houdt. In Eenzaam avontuur heeft Alide vroeger een verhouding gehad met een vrouw. Een relatief zelfstandige verhaaldraad in de roman behandelt de liefde van het lesbische meisje Berthe. In Op Leven en Dood weet de hoofdpersoon Stefan pas na de dood van zijn vriend Paul Stermunt dat deze jarenlang met een onvervulde liefde van hem gehou-

den heeft. De Verliezers gaat over een vriendschap tussen twee vrouwen en in het romanfragment dat Struyker-Boudier achter in zijn proefschrift afdrukt is zelfs sprake van een vervulde liefde tussen twee vrouwen die met elkaar samenwonen. Hoewel het motief dus vaak bij Blaman terugkeert, gaat het niet om de homosexualiteit op zichzelf. Blamans homosexuelen worden niet gediskrimineerd ("homosexualiteit als probleem") maar zij zijn ook weer geen politieke radikalen die in een bewust gekozen homosexualiteit de angstige normen van het patriarchaal-heterosexuele bolwerk aanvallen ("homosexualiteit als politieke keuze"). Dan lijkt er nog maar één alternatief open te staan: homosexualiteit is "toevallig", het "betekent eigenlijk niks", homosexuelen zijn "gewoon hetzelfde". Maar ook dat is bij Blaman niet waar.
Blaman geeft het motief homosexualiteit een funktie voor het ene thema, dat haar in elk boek obsedeert: de principiële onbereikbaarheid van mensen voor elkaar. Blaman daalt af in de krochten van Eros, en ontdekt daar dat liefde een eenzaam gebeuren is. Je houdt van iemand, maar die liefde is als een pakket dat nooit bij de geliefde kan aankomen: de geliefde is dood, of is zelf verwikkeld in iets anders, of is homosexueel, of juist niet, of stelt slechts een "inzet van goede bedoelingen" tegenover een "inzet op leven en dood". (5) Op deze manier is homosexualiteit een van de *middelen* om het hoofdthema gestalte te geven. Homosexualiteit onderstreept het thema: de onbereikbaarheid van mensen voor elkaar. Het is in Blamans verbeeldingswereld een beeld voor de *condition humaine*: elk mens is en blijft alleen. Voor Berthe is haar homosexualiteit een van de aanleidingen om een bijna aristokratische individualiteit te ontwikkelen. Blamans homosexuelen zijn waardig, niet beklagenswaardig.
Anna Blaman heeft echter nooit de bedoeling zich uit te spreken tegen huwelijk of heterosexualiteit. Toen Annie Romein-Verschoor opperde dat Berthe in Eenzaam Avontuur eigenlijk de norm aangeeft, waarnaar de personages op het tweede plan gemeten moeten worden en dat Eenzaam Avontuur eigenlijk gaat over de konfrontatie tussen de "andere" liefde en de "normale" liefde, wees Blaman deze interpretatie kategorisch van de hand. (6) Wij, die de zestiger en zeventiger jaren achter ons hebben, kunnen zeggen dat het naief van Blaman was om liefdesverhoudingen volslagen los te zien van elke politieke kontext. Als je lesbische vriendin je verlaat voor een mijnheer is er meer aan de hand dan "menselijke ontoereikendheid". Je reet. Zij verlaat je waarschijnlijk omdat zij toch maar liever hetero is, omdat ze met een vent beter zit, en omdat zij niet het lef heeft een gelijkwaardige relatie op te bouwen en een onafhankelijk leven te leiden. De hele wereld zal de bekeerde pot wel juichend in zijn armen sluiten. Maar dergelijke gedachten waren Blaman volslagen vreemd. Ze hield wel lezingen over De tweede sekse van Simone de Beauvoir, maar als lesbienne liet ze nooit haar tanden zien. Ze kon de heterosexualiteit als norm nog niet ervaren en aanvallen, eenvoudigweg omdat die norm voor iederen nog verborgen was.
Blaman verdient het in haar eigen tijd bekeken te worden. In die tijd was het heel wat progressiever om homosexualiteit gewoon bekend te veronderstellen dan om er de toendertijd gebruikelijke huilerige ophef over te maken. Een paradoxale konklusie: juist de apolitieke houding van Blaman was in die dagen een politieke houding.

Eenzaam avontuur

Om Blaman in perspektief te zien, kun je niet genoeg bedenken hoe bekrompen, benepen en kleinzielig de hollandse kultuur was in de tijd dat Blaman, Hermans, Boon en Van het Reve begonnen te publiceren. Het deugdzame deel van Nederland kon zich in die dagen regelmatig opgeilen aan schandalen rond zedenkwetsende en nihilistische literatuur. Zelfs het brave boek van Bertus Aafjes Een Voetreis naar Rome wekte een storm van verontwaardiging. Toen Eenzaam Avontuur in 1948 verscheen ontketende het dus ook een flink schandaal in de Nederlandse pers. (7)
Het thema van Eenzaam Avontuur is de grote liefde die verloren wordt en de onverwerkbaarheid van dat verlies. Liefde is ongestild verlangen. Relaties zijn Iris-Murdoch-achtige opeenhopingen van projekties, waar de geliefde bijna geheel buiten staat. De geliefde blijft een onontwarbaar raadsel. Dat thema is niet nieuw. De konceptie van de liefde als ziekte, als dodelijke liefde, liefde als noodzakelijke onvervuldheid is volgens Denis de Rougemont in L'Amour et l'Occident hét traumatische thema van de westerse literatuur, te beginnen met de troubadours en de schrijvers van hoofse ridderromans. Blaman vult het aan met het thema van de existentiële eenzaamheid. Berthe, in Eenzaam Avontuur, zegt het zo: *"Kosta zoekt Alide, Alide zoekt de onbekende ander, en Yolande zoekt op haar beurt Kosta, en ik zoek Alide. Maar in waarheid blijf je allemaal alleen. Want wat heeft in feite Kosta met Alide, en Alide met die ander, en Yolande met die Kosta, en ik met Alide uit te staan? Misschien wel niets, Je bent jezelf, je bent alleen. Zo gaat het ook de ander. Al wat gebeurt, is dat je soms iemand ontmoet die je vervult met fantasieën, geboren uit een eenzaam hongerend verlangen, meer niet."* (8)
In het interview met Struyker-Boudier typeert Ellen Warmond Eenzaam Avontuur treffend als een *monomaan* boek, *"over het conflict tussen de geïdealiseerde voorstelling die je van iemand hebt en zijn feitelijkheid."* (9) De Eros van Eenzaam Avontuur is een grimmige Eros. "Liefdesrazernij", zei Vestdijk, en hij schreef in zijn uitstekende recensie van Eenzaam Avontuur: *"Wie dit in zijn eigen leven weert, zal het wel ziekelijk noemen".* (10)
Zo geschiedde. "Verboden lectuur", "een moreel meer dan onevenwichtig boek", "een vies geval", "morbide geschrijf". Gabriël Smit kwijlebabbelt dat Blaman haar talent maar in dienst moet stellen van "een ruimer, sterker, gezonder leven". Een zekere mijnheer Dominicus laat geen gelegenheid voorbijgaan om Eenzaam Avontuur af te kraken: *"plat, zelfs godslasterlijk, maar bovenal sensationeel, omdat het een geval van tegennatuurlijke liefde beschrijft." "Een uitvoerige beschrijving van een danspartij, waarbij twee vrouwen elkaar op allerlei wijzen betasten, die men nauwelijks meer eerbaar kan noemen, is toch zeker geen stof om in een roman te behandelen."* Het is alles voorspelbaar en vervelend.
De rel laaide bij verschillende gelegenheden weer opnieuw op. De eerste keer, toen Anna Blaman haar medewerking weigerde aan een "boekentribunaal", georganiseerd door enkele rotterdamse letterkundigen die niet de bedoeling bleken te hebben serieuze literaire kritiek te leveren op Eenzaam Avontuur, maar die er kennelijk op uit waren Anna Blaman als persoon aan te vallen en te beledigen. Het ging er zo grof aan toe, dat enkele fatsoenlijke journalisten tegenspel gaven. Ed. Hoornik meende bijvoorbeeld dat de rotterdamse letterkundigen (met name Albert Helman) hadden gezorgd voor een stunt *"waartoe een handelaar in zeep zich nog niet zou verlagen".* Enkele maanden later kreeg Anna Blaman de Van der Hoogtprijs toegekend voor Eenzaam Avontuur. Het advies van de Commissie voor Schone Letteren bevatte echter zoveel - in Anna's eigen woorden - *"hypocriete en niet ter zake doende vermaningen"* dat Blaman de prijs weigerde. Het advies konstateerde een *"op de spits gedreven eenzijdigheid van het door Anna Blaman gestelde probleem, waarbij aan de volheid van het leven mis-*

Foto Letterkundig Museum, Den Haag

schien te weinig recht wordt gedaan." en: *"een levensvoorstelling op bredere grondslag zou ongetwijfeld de voorkeur hebben verdiend."* De voorstemmers lieten weten dat zij pas voor hadden gestemd *"na het overwinnen van een zekere aarzeling"*. Het kwam er op neer, dat het boek technisch heel knap was, maar dat het aanvaarden van de prijs ook het slikken van zulke moralistische, denigrerende opmerkingen betekende. Blaman stonk er niet in. Zij wilde niet uit de ene hand een prijs ontvangen en uit de andere een draai om haar oren, alsof zij een kind van drie was. (11)

Ik krijg het altijd benauwd als ik lees over de Eenzaam Avontuur-kwestie. Nu, nog maar dertig jaar later, kun je je niet meer voorstellen dat een zo door en door ethisch boek als Eenzaam Avontuur op morele gronden werd veroordeeld. Elke obsceniteit is het boek voor onze begrippen totaal vreemd. Het is geschreven met een ernst en een aandacht voor de moraliteit van het menselijk handelen, dat het al bijna weer "ouderwets" is. Er valt geen onvertogen woord. Het is benauwend te bedenken, dat de tijden zo snel veranderen - en waarschijnlijk ook weer in omgekeerde richting kunnen veranderen - en dat er in alle tijden slechts een minderheid van mensen is, die onder alle omstandigheden hun eigen moraal overeind houden. Blaman was er een van. Dat is een erfenis, die misschien van evenveel belang is als haar literaire werk.

Biografie

In de maanden mei en juni van dit jaar hield het Letterkundig Museum in Den Haag een tentoonstelling over Anna Blaman. Er waren tal van foto's, brieven, boeken en dokumenten te zien die een goed beeld gaven van haar leven, van haar talloze aktiviteiten en van de kontakten die ze onderhield. Zo lag er een aardig briefje van de schrijfster Jo Boer aan Anna, naar aanleiding van de Eenzaam-Avontuur-rel: *"Heus lieverd, het (je werk) is om te janken en wij doen immers toch wat wij zelf willen? Onze onnette woorden netten zij op een lijstje, leren ze uit (hun) hoofd, zoeken ze op in het woordenboek en kijken ze dan na in het Frans en in het Engels (...) Wees hartelijk omhelsd door je immorele soort- en lotgenoot, Jo Boer."* Ook met Simon Vestdijk en Theun de Vries onderhield Anna Blaman, blijkens de brieven in het Letterkundig Museum, hartelijke vriendschappen.
Op diezelfde tentoonstelling stond ook de schrijfmachine van Anna Blaman - een grote bak van een Remington - waar wij zwijgend de hand op hebben gelegd in de bijgelovige hoop dat iets van Blaman zich nu aan ons zou mededelen. Het was mooi. Het was magisch. Het was plechtig. Maar er gebeurde niets! Ook het keuringsrapport van de keuring voor een baantje bij het Gemeentelijk Gasbedrijf in Rotterdam lag er. *"Komt nimmer voor een vaste aanstelling in aanmerking."* Anna Blaman was in 1936 zo ziek, dat zij als opgegeven door het ziekenhuis naar huis werd gestuurd. Wonder boven wonder kwam zij over die ziekte heen, voornamelijk door de goede zorgen van haar moeder, die Anna tegen alle doktersvoorschriften in volpropte met gebakken aardappelen, biefstuk en vooral moederliefde.
Wat mij in het Letterkundig Museum voor het eerst opviel aan de biografie van Blaman is dat de eerste vijfendertig tot veertig jaar van haar leven verschrikkelijk chaotisch en moeizaam moeten zijn geweest. In haar jeugd verhuist het gezin onophoudelijk, de brute vader sterft jong, de moeder heeft grote moeite om het gezin financiëel drijvende te houden; Anna is ziekelijk en werkt als onderwijzeres bij het Lager Onderwijs, tien jaar lang, op maar liefst *vijfenvijftig* rotterdamse Lagere Scholen, terwijl zij een hekel had aan drukte en alleen maar verlangde naar rust, kultuur en studeren. (En in de klassen zaten toen nog geen dertig kinderen, zoals nu, maar soms wel vijftig.) Anna moest wel in tijdelijke dienst - en dus overal als invaller - werken. Zij kon geen vaste aanstelling krijgen omdat ... zij niet kon *handwerken*. (Echt waar). Je vraagt je af of de heren onderwijzers ook moesten leren handwerken voor hun vaste aanstelling. Anna kon het in elk geval niet, haar talloze pogingen ten spijt. Zij was bijziend en onhandig en zij naaide het lapje steeds aan haar eigen kleren vast. Je zou er plaatsvervangend woedend over kunnen worden. Na haar ernstige ziekte begint het wat beter te gaan, maar dan breekt de oorlog weer uit. Pas na een ingrijpende ongelukkige liefdesgeschiedenis met een vrouw, die overal steeds wordt aangeduid met Zuster B. (ze heette gewoon Alie Bosch) begint het eindelijk echt goed met Anna te gaan. Ellen Warmond breekt in een interview met Henk Struyker-Boudier de mythe rond Blaman af, dat zij haar hele leven zo vreselijk eenzaam zou zijn geweest en zelfmoord gepleegd zou hebben. *"Ze kon het leven heel goed aan"* zegt Warmond, en *"Toen ik haar in 1951 leerde kennen, was ze een harmonische persoonlijkheid, die zich door niemand meer liet intimideren."* (12)

Speurtocht

Van de drie boeken die de laatste jaren over Blaman verschenen vond ik het proefschrift van Struyker-Boudier, Speurtocht naar een Onbekende, het meest waardevolle. Hoewel proefschriften voor de niet-vakgenoten steeds meer abacadabra worden, is dat bij deze dissertatie niet het geval. Speurtocht bevat zeven hoofdstukken biografisch materiaal in de vorm van interviews, brieven en kritieken. Die zeven hoofdstukken geven een boeiend en niet opdringerig beeld van Anna Blaman als persoon. Struyker-Boudier steekt zijn liefde en persoonlijke interesse in Anna Blaman niet onder stoelen of banken, maar vervalt ner-

gens tot sensatiezucht, hagiografie of andere biografenzonden. Ik vind alleen de interviews zwak. De vragen zijn slecht, Struyker-Boudier vraagt nergens door (waar hij dat wel zou kunnen en moeten) en hij analyseert te weinig. Het is veel registratie, ten koste van de interpretatie.
Na het biografisch gedeelte volgt er een hoofdstuk literair-historische achtergronden bij het debuut van Blaman, waarin Struyker-Boudier de vroege verhalen keurig situeert in de tijd waarin ze verschenen. Dan volgt een uitvoerige analyse van Eenzaam Avontuur als dubbelroman. Een dubbelroman is een roman waarin twee verhalen spelen, die elkaar wederzijds verduidelijken en beïnvloeden, wat in Eenzaam Avontuur het geval is. Een mooie analyse, waar ik mij geheel bij neer kan leggen. Tenslotte bevat Struyker-Boudiers proefschrift nog een lang ongepubliceerd romanfragment van bijna veertig bladzijden, van grote schoonheid.

Foto Meulenhoff Amsterdam.

De Zuster

Het beroerdste boek is het werkje van Anna's zuster Corrie Lührs, Mijn zuster Anna Blaman. (13) Het is een naar, klef en slechtgeschreven boekje. De inhoud ervan is omgekeerd evenredig aan de mooie uitgave en de hoge prijs. Het is onbegrijpelijk dat dezelfde uitgever die persoonlijk met Blaman bevriend was en die al haar werk uitgaf, zich nu vergrijpt aan deze aaneenschakeling van ordinaire achterklap, deze chaos van feiten die niet alleen volslagen onbenullig zijn, maar voor vijftig procent ook niets met Anna Blaman te maken hebben. Struyker-Boudier was zo verstandig Corrie te interviewen en haar niet zelf aan het schrijven te zetten, zodat het in Speurtocht naar een Onbekende nog precies lijkt alsof Corrie Anna's liefhebbende zuster was. Maar als Corrie zelf de pen opneemt blijkt uit niets, dat zij zich ooit werkelijk met haar zuster verbonden heeft gevoeld. In de hoofdstukken over de jeugd van de zusjes is Corries houding er een van bevreemde afstandelijkheid tegenover "dat rare studiehoofd". Corrie meet haar eigen erotische avonturen breed uit, waarbij zij er aan de ene kant geen twijfel over laat bestaan dat zij zeer gewild was bij mannen, terwijl zij aan de andere kant koketteert met een lesbische vriendin. *"Ik heb mijn vriendin op vele punten moeten teleurstellen (...) maar gedurende de drie jaren dat ik met haar samenwoonde en-werkte kon geen enkele man mij bekoren."*
Hoe beroemder Anna wordt, hoe moeilijker zij zonder Corrie kan. Als Anna bij Vestdijk op bezoek gaat zijn de schrijvers allebei zenuwachtig en gespannen, maar gelukkig is daar de Reddende Engel Corrie, die het ijs breekt. Corrie is de ware held van bijna elk verhaal: zó spontaan, zó eenvoudig, zoveel beter dan al die geleerde mensen. In die verhalen die niet over Anna gaan, legt Corrie een morbide voorkeur voor het gruwelijke en extreme aan de dag: vreselijke ziektes, ongelukken, oplichters, slechte huwelijken: de buurvrouwenpraat van iemand die zich vergaapt aan het leven van anderen wegens innerlijke armoe.
Het meest genant is Corrie in haar weergave van Anna's verhouding met zuster B. Het is overduidelijk dat Corrie zuster B. niet moest, en dat zij vreselijk jaloers was. Zuster B. wordt dan ook voorgesteld als een stookster, die Anna op slinkse wijze voor zich trachtte in te palmen. *"Zuster B. probeerde zich als een wig tussen ons in te drijven, maar slaagde er toch niet in Anna bij haar te laten inwonen. Haar plaats was thuis, bij ons."* Ook bij de dood van Anna en bij het regelen van de erfenis stelt Corrie zich op als martelares; als de enige die nog deugt in deze boze, nare wereld. Je krijgt steeds sterker het gevoel dat Corrie draait. Toen Corries boekje pas verschenen was hebben Ellen Warmond en Dolf Verroen, die lang met Blaman bevriend waren, een aantal van Corries leugens furieus rechtgezet. (14) Niet kopen en niet lezen, die Corrie. Weg ermede.

Fragmentarisch

Fragmentarisch, nagelaten proza van Anna Blaman, is het meest recente boek van en over Blaman. De titel is een beetje misleidend, want het boek bevat niet alleen proza van Blaman zelf, maar ook een aantal analyserende opstellen van Henk Struyker-Boudier. Die opstellen zijn weliswaar heel niet slecht - zij gaan over de liefde als ziekte, over Blamans gepreoccupeerdheid met de tanden en het gebit, over existentialisme en over het hart bij Blaman - maar je denkt dat je Blaman koopt, terwijl je in feite ook een portie Struyker-Boudier koopt. (Voor het overige is de titel Fragmentarisch treffend gekozen. Ik heb het boek nu een keer beschaafd gelezen en de band niet dubbelgebogen of erg omgevouwen, en toch ligt het boek in tenminste twintig stukken uiteen).
Verder bevat Fragmentarisch een verhaal dat niet af is *(De Verveling)* een roman die niet af is *(Een onvoltooide roman* , vier hoofdstukken, waarvan twee van Josepha Mendels en twee van Blaman zelf), een verantwoording aan het Ministerie voor de manier waarop Blaman een reisbeurs had besteed *(Een reisverslag)* en ja, ook een verhaal dat gewoon af en voor publikatie bestemd is: *De hond en de oude dame*. Kortom: dit zijn echt de laatste van Blamans *inedita*, alleen maar interessant wanneer je het naadje van de kous wilt weten en als je al eerder al het werk van Blaman had gelezen.
De korrespondentie tussen Blaman en Josepha Mendels over de roman die ze samen wilden schrijven

is wel enig. *"Lieve schat"*, schrijft Anna, *"zou je willen proberen om iets minder slordig te stileren? En maak in godsnaam je zinspelingen op de viriele of lesbische tendensen niet te duidelijk. Ze mogen Emilie* (een figuur uit de gemeenschappelijke roman, m.m.) *niet elk ogenblik zoenen; (dat komt natuurlijk doordat je zelf zo graag zoent). Zo spoedig mogelijk komt mijn hoofdstuk. Ik zal aan Meulenhoff zeggen dat we erop rekenen het boek in de volgende boekenweek uit te zien komen en vragen of dat kan. Dag lieve Josepha. We zullen beiden ons best doen in het leven en in de literatuur. Je papieren geliefde, Jan. (maar als Anna vind ik je ook lief)"* Helaas mislukte de onderneming. De eerste vier hoofdstukken zijn niet geweldig. Aan het einde van het vierde hoofdstuk is Blaman ontevreden over de kontinuïteit in de gebeurtenissen en over de manier waarop Josepha de psychologie van de personen invult. De roman à deux gaat niet door.
Mijn belangrijkste bedenking tegen Fragmentarisch is deze: waarom zou je stukken uit een nalatenschap publiceren, die de schrijfster zelf niet goed genoeg vond? Natuurlijk is het materiaal interessant voor de liefhebbers en de literatuurwetenschap, maar is het wel rechtvaardig? Eenzelfde kwestie: Blaman vond zelf haar gedichten niet goed. Ze zijn ook niet goed. Ze zijn pathetisch, sentimenteel en gedateerd. Ze hebben hoogstens een sociologisch of psychologisch belang: bij gebrek aan beter kent elke lesbienne ze uit haar hoofd. Literair hebben ze echter nauwelijks belang. Toch werden die gedichten steeds herdrukt in het boekje dat in 1967 voor het eerst verscheen: Anna Blaman over Zichzelf en Anderen. Blaman was wel zo verstandig om tijdens haar leven het een en ander te vernietigen. Dat gebeurde bijvoorbeeld met een eerste roman die Peter Minne had moeten heten. Toen er al kontakt was met een uitgever las de toen vierentwintigjarige Anna Blaman haar werk nog eens goed over, en besloot dat zij niet tevreden was. Zij gooide de roman weg, op één bladzijde na, en natuurlijk staat die bladzijde in Fragmentarisch. Het pleit voor Anna's zelfkritiek en goede smaak dat zij Peter Minne niet liet doorgaan, want we kunnen het nu allemaal zien: hier is iemand krampachtig een "literair" boek aan het schrijven. De bladzijde staat bol van pathos: *"Enige dagen achtereen was Peter Minne hard ziek. Hij lag loodzwaar neer onder zware koortsvlagen, die zijn lijf deden trillen en schudden, die zijn ledematen uitschroeiden en deden neergeveld zijn, zodat de herinnering aan hun jeugdige kracht verloren ging; die zijn gedachten ontwortelden tot niet meer te hanteren dingen, zodat hij mee ijlde op hun bandeloos waanzinnige vlucht. (...) En als een titan wou hij zijn groot leger van bandeloze gevluchte gedachten ordenen in één greep."* (15) Het gaat vooral fout met de beeldspraken, die allemaal te "dik" zijn. Van dit soort proza heeft Blaman zich (gedeeltelijk) weten te ontdoen. Dat weten we dan. Maar als Blaman negentig jaar zou zijn geworden en dus nu nog op Vliegerstraat 50 a in Rotterdam zou wonen (en misschien bedacht had dat loodzwaar existentialisme en treurigheid ook niet alles is, en al drie boeken had geschreven over vrouwen, die nu eens een mooie en gelukkige passie voor elkaar hadden) dan zouden alle prozastukken die nu in Fragmentarisch staan nog veilig in haar laatje liggen. Ik weet er ook geen oplossing voor, behalve dan dat je als schrijver maar het best in vrede kunt sterven op zeer hoge leeftijd, als iedereen je echt helemaal vergeten is.

Tand des Tijds

Toen ik zeventien was lazen wij elkaar wel eens voor uit Anna Blaman. Het klonk toen ernstig, mooi en verheven. Het jaar was 1966 en we vonden het prachtig. Als ik Blaman nu lees klinkt het al minder prachtig. Het klinkt gedateerd. De tand des tijds begint een beetje aan Blaman te knagen.
Er zijn maar een paar schrijvers, aan wie het tijdloos proza is gegeven. Nescio is er een van. Alleen uit détails in de beschreven uiterlijke werkelijkheid blijkt bij hem, dat de handeling zich in een heel andere tijd afspeelt. Koekebakker is bijvoorbeeld rijk wanneer hij twee ons boterhamworst en drie sigaren bezit, en berooid als de Uitvreter zijn jas heeft meegepikt. Er is geen televisie en weinig verkeer. Maar de stijl en de beschreven gevoelens en stemmingen lijken niet aan een tijd gebonden. Maar lees nu deze zin van Blaman: *"De herinnering aan ons eerste en enige ontmoeten, de herinnering vooral aan mijn gemoedsgesteldheid op die avond sloeg door me heen als een orkaan van gevoel die me verwoestte en leeg achterliet."* of deze: *"Een kreet, en men staat lijf aan lijf met de ontzetting, de doem die daaruit rauw naar buiten gilt. Een kreet als van een mens die door de dood besprongen wordt, gewurgd."* (16)
Daar staat het, veel en veel te duidelijk. En naarmate de tijd vordert zal het steeds moeilijker worden om door het pathos heen te lezen.
Toch kon Blaman het ook anders. Huiswerk: lees de eerste twee bladzijden van het verhaal *Singeldrama*. (17) Prachtig, ingehouden, klassiek proza. Daar is schrijven nog de kunst van het verzwijgen.

Maaike Meijer

1. Volledige bibliografie:
BLAMAN, ANNA
Vrouw en vriend. Amsterdam, Meulenhoff, 1941, *f* 20,-.
Eenzaam avontuur. Amsterdam, Meulenhoff, 1948, *f* 18,75.
Ram Horna. Amsterdam, Querido, 1951 (1), 1976 (2), *f* 5,95.
Op leven en dood. Amsterdam, Meulenhoff, 1954, *f* 19,-.
De Verliezers. Amsterdam, Meulenhoff, 1960, *f* 21,25.
Verhalen. Amsterdam, Meulenhoff, 1963, *f* 24,50.
Anna Blaman over zichzelf en anderen, poëzie, artikelen en lezingen. Amsterdam, Meulenhoff, 1963. Dit bundeltje is nu verkrijgbaar onder de titel Mijn eigen zelf, *f* 19,-.
De Kruisvaarders. Amsterdam, Meulenhoff, 1969, *f* 12,25.
Fragmentarisch. Nagelaten proza, bijeengebracht door Henk Struyker-Boudier, Amsterdam, Meulenhoff, 1978, *f* 24,50.
BLAMAN, ANNA, F. BORDEWIJK en anderen. Het gele huis te huur. Verhalen over Carel Willinks schilderij 'Het gele huis'. Bussum, De Kern, 1940 (1), herdruk 1978, *f* 19,50.
BLAMAN, ANNA, ANTOON COOLEN en anderen. De doolhof. Bussum, De Kern, 1951 (1), recente herdruk z.j., *f* 19,50.
2. In: Anna Blaman over zichzelf en anderen, p. 95.
3. STRUYKER-BOUDIER, H. Speurtocht naar een onbekende. Anna Blaman en haar 'Eenzaam Avontuur'. Amsterdam, Meulenhoff, 1973, *f* 35,-, Diss.
4. Speurtocht, p. 77.
5. Speurtocht, p. 210 (romanfragment).
6. Zie: *Het laatste Woord over Eenzaam Avontuur* in: Anna Blaman over zichzelf en anderen, p. 39-47.
7. Zie over het kulturele klimaat in het naoorlogse Nederland CALIS, HUYGENS, VEURMAN. Het spel en de knikkers: Literatuurgeschiedenis van 1880 tot heden, 2e druk. Amsterdam, 1977, p. 227-258.
8. Eenzaam Avontuur, p. 77.

9. Speurtocht, p. 82.
10. In: *Het Parool* 4-12-1948 (In bezit van het Letterkundig Museum, Den Haag).
11. Speurtocht. Hoofdstuk 5: *Het schandaal Eenzaam Avontuur*, p. 58-75.
12. Speurtocht, p. 84.
13. LÜHRS, CORRIE. Mijn zuster Anna Blaman. Amsterdam, Meulenhoff, 1976, *f* 23,50.
14. In: *Hollands Diep*, 8 mei 1976. (Het blad H.D. is inmiddels opgeheven).
15. Fragmentarisch, p. 16-17.
16. Eerste citaat uit het verhaal *Eenzaamheid*, in: Verhalen, p. 124. Tweede citaat uit het verhaal *Conflict Balthazar*, in: Verhalen, p. 38-39.
17. In: Verhalen, p. 7 en 8.

Feministische kinderboeken

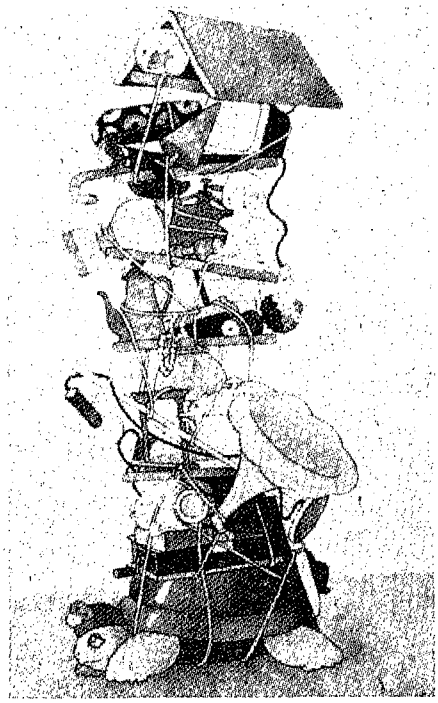
79.606 ADELA TURIN e.a. Arthur en Clementine. De vijf vrouwen van Zilverbaard. Dag pop.

Feministische Uitgeverij Sara heeft drie kinderboeken uitgegeven: Arthur en Clementine, De vijf vrouwen van Zilverbaard en Dag pop. Arthur en Clementine was er al een tijdje, maar de andere twee zijn pas net uit. Ze zijn geschreven en getekend door een groep vrouwen in Italië die heet Dalla parte delle bambine. Die vrouwen proberen echt feministische boeken te maken en dat zijn het ook: in alle drie de boeken doen de vrouwen gewoon waar ze zin in hebben en trekken zich niets aan van wat anderen van hen verwachten.

Arthur en Clementine
Dit boek gaat over twee schildpadden die met elkaar trouwen. Clementine zegt soms iets van dingen die ze wel zou willen kunnen of waar ze van houdt. Arthur vindt dat altijd maar dom en neemt vaak dingen mee die *hij* goed voor haar vindt, maar waar Clementine niks aan heeft! Hij zegt dat ze die spullen maar op haar schild moet binden, en dat gaat zo lang door tot ze een reusachtige "wolkenkrabber" is. Ze kan dat niet langer verdragen, loopt weg uit haar schild en trekt de wijde wereld in.
Het is leuk om te lezen dat Clementine in het begin denkt: "Ach, Arthur zal wel gelijk hebben, ik ben toch maar dom", en dat het haar op het laatst niets meer kan schelen: ze gaat gewoon weg en is dan ook heel gelukkig.
In het boek zitten hele leuke en vooral duidelijke tekeningen, maar soms is het eigenlijk best zielig vind ik, want Clementine heeft helemaal niks leuks tot ze wegloopt.

De vijf vrouwen van Zilverbaard
Zilverbaard, de Maharadja van Bingalor, wil trouwen. Hij krijgt een vrouw (Lisa heet ze), maar vindt haar veel te stil. Daarom laat hij een smaragdgroen paleis bouwen en stuurt haar daar naar toe. Dan krijgt hij een vrouw (Hanna) die juist te veel praat. Ook zij moet naar het groene paleis. Zo stuurt hij nog drie vrouwen weg. Zelda omdat hij haar verwaand vindt, Florinda omdat ze kritiek op hem heeft, en Liliane omdat ze hem uitlacht. Maar ondertussen kunnen die vrouwen daar heel goed met elkaar opschieten. Ze maken veel muziek, en op het laatst vceren ze overal in de omtrek een "spot-opera" op over Zilverbaard.

Dag pop
Een meisje (Hanneke) ligt op de ochtend van haar verjaardag bij haar moeder in bed. Maar dan komen ineens haar opa en oma de rust verstoren. Heel groot, en breed grijnzend. Ze geven Hanneke een pop, Isabel. Een pop even groot als zijzelf, met pijpekrullen en roosjes op haar jurk.
Hanneke vindt de kleren en het haar van de pop zo mooi dat ze vraagt of ze met haar mag ruilen. Dat mag van Isabel maar die waarschuwt haar wel dat ze dan geen wilde spelletjes meer mag doen,

iedere avond krulspelden moet indraaien en rechtop moet slapen.
Als ze alles gewisseld hebben zweeft Isabel weg. Dit stuk van het boek is eigenlijk ontzettend zielig, want toen ze die kleren verwisselden schoven alle muren en meubels van het kamertje weg en bleef alleen de vloer nog over. Op de tekening waar Isabel wegvliegt staat Hanneke helemaal alleen op de vloer en roept "Isabel, waar ga je nou heen? Laat je me hier dan helemaal alleen?"
Hoe het dan afloopt vertel ik niet, want het is leuker om dat zelf te lezen. Van alle drie de boeken vind ik dit het leukste, vooral omdat Hanneke en haar moeder het samen zo gezellig hebben.

Deze boeken zijn eigenlijk kinderprentenboeken, maar iedereen die ze leuk vindt kan ze lezen.

Mirjam (12 jaar)

- -

TURIN, ADELA e.a. Arthur en Clementine, 1978, *f* 12,50.
De vijf vrouwen van Zilverbaard, 1979, ± *f* 16,00.
Dag pop, 1979, ± *f* 16,00.
Amsterdam, Feministische Uitgeverij Sara. Oorspr. uitgave Milaan, Dalla parte delle bambine.